

Esitelmä ateismista 9.2.2012

Sisällysluettelo

Miksi olen ateisti?.....	1
Mitä ovat ateismi ja ateisti?.....	1
Tarvitseeko ateismi perusteluja?.....	2
Olemassaoloväitteiden perusteltavuudesta.....	2
Väitteiden perusteltavuudesta yleensä.....	2
Fideismi eli uskoismi.....	2
Inhimillinen päätöksen teko.....	2
Fideismin vaihtoehto uskonnoissa.....	3
Mitä todistaminen tarkoittaa?.....	3
Jumalatodistukset.....	4
Siveys.....	4
Elämän tarkoitus	4
Suomalainen kummallisuus.....	4
Selittämisen lajeista.....	5
Tarkoituksen kysyminen.....	5
Inhimillinen ajattelu on arvojen värittämää.....	6
Onko ihmiskunnalla ulkopuolinen tarkoitus?.....	6
Tarkoituksen puuttuminen ei vähennä ihmisen arvoa.....	6
Uskonnot eivät vastaa kysymykseen elämän tarkoituksesta.....	6
Kuolema.....	6
Uskonnot alentavat ihmiselämän arvoa.....	7
Luonnonilmiöiden selittäminen.....	7
Elämä on elämisen arvoista.....	7
Ateisteista.....	8
Miten ateisteja syntyy?.....	8
Aineellinen todellisuuskäsitys.....	8
Otteita ateistien historiasta.....	9
Tapaus Demokritos.....	9
Antiikin ateisteja.....	9
Idän ateisteja.....	11
Keskiajan ateisteja.....	12
Valistusateistit.....	13
Sosialistiset ateistit.....	13
Ateisteja Suomessa.....	13

Miksi olen ateisti?

Tähän kysymykseen on äärimmäisen helppo vastata. Olen ateisti, koska olen aina ollut ateisti ja minulla ei ole koskaan ollut aihetta muuttaa tätä käsitystäni.

Mitä ovat ateismi ja ateisti?

Myös tähän kysymykseen on äärimmäisen helppo vastata. Ateismi on väitelause eli propositio, jonka mukaan jumalaa tai jumalia ei ole olemassa.

Sivistyssanan "propositio" selvennyksenä todetaan, että proposition on jotain, joka on joko tosi tai epätosi, propositiolle ei sallita muita vaihtoehtoja.

Ateisti on henkilö, jonka mielestä ateismi on tosi väite eli propositio.

Tarvitseeko ateismi perusteluja?

Ei tarvitse. Ns. heikko todistuksen taakka sanoo, että olemassaoloväitteen esittäjän on perusteltava olemassaoloväite. Mikäli olemassaoloväitteille ei ole esitetty perusteita, olemassaoloväitettä on pidettävä epätotena.

Olemassaoloväitteiden perusteltavuudesta

Olemassaoloväitteiden perusteltavuuden suhteen voidaan esittää kaksi käsitystä.

Edellä on esitetty heikko todistuksen taakka, jonka mukaan olemassaoloväitteen esittäjän on perusteltava väitteensä, ja niin kauan kuin väitettä ei ole perusteltu hyväksyttävästi, sitä on pidettävä epätotena.

Tämän käsityksen vastakohta on käsitys, jonka mukaan kaikki olemassaoloväitteet ovat perusteltuja ja todistuksen taakka on niillä, jotka eivät pidä olemassaoloväitteitä tosina.

Viimeksi mainitun käsityksen mukaan on mm. todistettava, ettei ukkosenjumalia kuten Ukko, Thor ja Perkele ole olemassa.

Väitteiden perusteltavuudesta yleensä

On myös esitetty ns. vahva todistuksen taakka. Sen mukaan kaikkien väitteiden todistuksen taakka on väitteen esittäjällä.

Tämän vastakohta on käsitys, että väitteiden kaikki väitteet ovat tosia sikäli kuin väitettä ei ole kumottu.

Vanha esimerkki jälkimmäisestä käsityksestä on väite, jonka mukaan Andromedan galaksissa on planeetta, jossa asuu suomea puhuvia aseja.

Fideismi eli uskoismi

Fideismi tulee latinan kielen sanasta fides ja tarkoittaa sanamukaisesti uskoismia.

Fideismin mukaan uskonnollinen usko on järjestä riippumaton. Fideismin mukaan uskonnollinen usko on ylivoimainen järkeen verrattuna käsiteltäessä perimmäisiä kysymyksiä.

Fideismin kirkkoisina pidetään filosofeja Montaigne, Pascal, Kierkegaard, William James, and Wittgenstein.

Fideismia on monta lajia, ja kristinuskon sisällä fideismia on puolusteltu mm. väitteellä, että jos jumalan tai jumalien olemassaolo voidaan todistaa, usko käy tarpeettomaksi.

Ainakin kristinuskossa ja islamissa on suuntauksia, joiden mukaan luja usko jumalan olemassaoloon riittää kuolemanjälkeiseen elämään ihanissa olosuhteissa.

Perinteisinä tiedon tuottamismenetelminä on pidetty uskon menetelmää, arvovallan menetelmää, sisäisen oivalluksen menetelmää ja tieteellistä menetelmää.

Tutkimisen arvoisia oivalluksia voi saada millä menetelmällä tahansa, mutta perinteisesti tieto on perusteltava loppujen lopuksi tieteellisellä menetelmällä.

Kuten aina on tiedetty, ihmiset voivat uskoa mitä merkillisimpiin asioihin.

Inhimillinen päätöksen teko

Se, että usko kummittelee kaikkialla, voidaan selittää nykyisellä neurologialla siten, että aivoissa on tiedostamattomia nopean päättelyn mekanismeja, jotka voivat johtaa pahasti harhaan mutta jotka ovat tarpeellisia, jotta ihminen yleensä tekisi päätöksiä.

Nämä mekanismit on opittu tuntemaan mm. aivovauriopotilaiden tarkastelulla. Esitän seuraavassa kuuluisimman tapauksen.

Phineas Gage joutui vuonna 1848 onnettomuuteen, joka vaurioitti pahasti hänen aivojensa otsalohkon etuosaa. Ihmeen kaupalla Gage jäi henkiin, mutta onnettomuuden jälkeen hän oli kuin toinen ihminen.

Gagen älylliset kyvyt eivät näyttäneet kärsineen onnettomuudesta millään tavalla, mutta hänen persoonallisuutensa oli täysin muuttunut. Tunnollisesta nuoresta miehestä oli tullut karkea, vastuuntunnoton ja välinpitämätön.

Fideismin vaihtoehto uskonnoissa

Fideismin vaihtoehto uskonnoissa on käsitys, jonka mukaan jumalan tai jumalien olemassaolo voidaan todistaa.

Osa kristityistä kutsuu todistamiseksi pelkkää puhetaitoa eli retoriikkaa. Ainakaan tieteessä pelkkä puhetaito ei kelpaa todisteeksi.

Mitä todistaminen tarkoittaa?

Kun minun pääaineitani olivat alun perin matematiikka, teoreettinen filosofia ja tietojenkäsittelytiede, aloita matemaattisella ja loogisella todistamisella.

Hyvin kauan sitten keksittiin päättelyrakenteita, joissa tehdyt johtopäätökset ovat tosia jos ns. oletuksen ovat tosia. Voidaan puhua totuusarvon säilyttävästä päättelystä.

Myöhemmin keksittiin kalkyylijä, jotka ovat niin sanotusti ristiriidattomia, jos kaikki mahdollisia kaavoja ei voida johtaa sääntöjen avulla peruskaavoista.

Tunnetuin tällainen kalkyyli on logiikan lausekalkyyli.

Davin Hilbertin lausekalkyyliissä oli joukko peruskaavoja, joita kutsuttiin aksioomiksi ja joukko päättelysääntöjä. Patric Suppesin lausekalkyyliissä on pelkkiä päättelysääntöjä eikä siis yhtään aksioomaa.

Ludwig Wittgensteinin mukaan logiikka ja matematiikka ovat sisällöllisesti tyhjiä, ne eivät sano mitään todellisuudesta.

Jaakko Hintikan mukaan matematiikka ja logiikka sisältävät vain ns. pintainformaatiota. Syväinformaatiota ovat todellisuutta käsittelevät väitteet.

Ns. aksioomat eivät ole mitään itsestään selvyyskiä kuten tietosanakirjat väittävät vaan epäsuoria käsitelmäritelmiä. Aksioomat voidaan vaihtaa ja jopa korvata pelkillä päättelysäännöillä.

Käsitelmäritelmät eivät ole tosia tai epätosia vaan sopimuksia kielenkäytöstä. Rudolf Carnapin mukaan voimme valita käyttämämme kielen.

Todellisuutta käsittelevät väitteet vaativat tuekseen tieteellisen menetelmän mukaisia perusteluja.

Monissa tieteissä olemassaoloväitteiden suhteen ollaan hyvin tarkkoja. Fyysikkojen on lupa sanoa, että Higgsin bosoni on olemassa vasta sitten, kun sen olemassaolo on todistettu kokeellisesti.

Mitään todellisuutta käsitteleviä olemassaoloväitteitä ei voida perustella pelkällä matematiikalla ja logiikalla.

Myös Plantingan Bayesin kaavaan perustuvat todistelut on osoitettu virheellisiksi. Minua varoitettiin Bayesin kaavasta jo siihen aikaan, kun opiskelin Helsingin yliopistossa matematiikka pääaineena.

Jumalatodistukset

Ne, jotka eivät ole fideistejä ovat kehittäneet erittäin suuren määrän ns. jumalatodistuksia. Todistukset jakautuvat karkeasti ottaen kahteen ryhmään.

Osa todistusta on pelkkä pintainformaatiota eikä sano mitään todellisuudesta. Loput sisältävät sellaisia todellisuutta koskevia väitteitä, joita ei ole voitu perustella.

Kuuluisimmat jumalatodistukset on esitelty tavanomaisimpine vastaväitteineen Internetissä olevilla sivustoillani. Niille pääsee kirjoittamalla minkä tahansa selaimen etsintäikkunaan "Erkki Hartikainen".

Siveys

Jos olisimme Yhdysvalloissa, tässä esitelmässä olisi syytä käsitellä myös siveyttä. David Hume esitti aikoinaan periaatteen, jonka mukaan tosiasioista ei voida johtaa arvoja. Koska ateismi on tosiasiaväite, siitä ei voida johtaa arvoja eikä siis minkäänlaista siveyttä.

Vuonna 1973 olin mukana tekemässä Suomen Gallupin kanssa tutkimusta, jossa selvitettiin mitä perusteita suomalaiset esittävät jumaluskolleen. Ns. jumalatodistuksilla oli paljon suurempi kannatus kuin olimme luulleet. Tästä syystä kirjoitin aikoinaan kirjan, *Tieteellinen maailmankatsomus*. Kirjan nimi on auttamatta vanhentunut. En käytä enää ollenkaan sanaa "maailmankatsomus" vaan sanaa "todellisuuskäsitys".

Tässä tutkimuksessa tuli ilmi, että vain hyvin harvat suomalaiset liittävät enää siveyden uskonnolliseen uskoon. Tuskin tilanne on niistä ajoin muuttunut.

Kristinuskon sisällä on koko ajan ollut kaksi käsitystä siveydestä. Toisen käsityksen mukaan siveys on luonnollinen asia, jonka ateistitkin ymmärtävät, ja toisen käsityksen mukaan jumalattomien siveys on vain loistavia paheita.

Luonnollisen siveyden tärkeimpinä lähteinä pidetään evoluutiota ja ihmisyhteisöä. Ihmisen mukautuvuus erilaisiin yhteisöihin on mielestäni turhankin suuri.

Jumalat siveyden selittäjinä ovat historiallisesti hyvin uusi ilmiö. Ennen kristittyjen siirtomaaherrojen tuloa suomalaiset sopivat siveysasiat itse ja neuvotteluilla. Suomessa siveyden perustelu uskonnoilla on alle tuhannen vuoden ikäinen.

Elämän tarkoitus

Suomalainen kummallisuus

Kun olen jo huomattavan pitkään seurannut suomalaista keskustelua ns. perimmäisistä kysymyksistä, eräs asia on ei ole lakannut kummastuttamasta minua. Kun yliopistojen professoreille esitetään kysymys "mikä on elämän tarkoitus", vastaukset ovat yhdentekevää hölynpölyä.

Edesmennyt filosofian professori Kurt Baier esitti seuraavat ajatukset virkaanastujaisesityksessään Canberrassa vuonna 1957. Jostain syystä nämä ajatukset eivät ole vielä ehtineet Suomeen asti.

Aloitan esityksen seuraavalla laihialaiskaskulla.

Laihialaisisäntä teki kuolemaa, suvun kolme miestä seisoivat siinä vierellä ja juttelivat hautajaisten järjestämisestä.

- Kuinkahan monta taksia tarvitaan, kolme kai?
- Ei, kyllä kaksi riittää ja muut saavat kävellä.
- No sittenhän on sama vaikka kaikki kävelisivät.

Isäntä viimeisillään nousi pystyyn ja sanoi:

- Matti on oikias, tuokaapa minun housuni niin kävellään kaikki.

Selittämisen lajeista

Selitykset ovat niiden olosuhteiden kuvauksia, joiden vallitessa selitettävät tapahtumat suurella todennäköisyydellä tapahtuvat (esim. Ernest Nagel (1901–85)).

Eräät muinaiskreikkalaiset (esimerkiksi Platon (427–347) eaa.) olivat sitä mieltä, että ainoa todellinen selitys on vastaus kysymykseen miksi, mikä on tapahtuman tarkoitus.

Näistä kahdesta selittämisen lajista on sanottu mm. (esim. Kurt E. Baier (1917 -2010)):

Ei ole niin, että kaikelle olisi kaksi selitystä, ensimmäinen osittainen, ei todella selittävä, ja toinen täydellinen, lopullinen, valaistuksen antava. Todellisuudessa nämä kaksi selitystapaa ovat yhtä selittäviä, yhtä valaisevia, yhtä täydellisiä ja yhtä lopullisia, mutta ne sopivat eri ilmiöiden selittämiseen.

Kun löydämme metsän keskeltä rakennusten raunioita, voimme olettaa, että ne ovat ihmisten rakentamien talojen jäännöksiä, jotain ihmisen tekemää, hänen omaa tarkoitustaan varten valmistamaa. Rakennukset voidaan selittää vetoamalla rakentajain tarkoitukseen.

Toisaalta jos pyrstötähti eli komeetta lähestyy Maata, on luultavaa, ettei tämä taivaankappale ole järkevien olentojen rakentama. Emme voi käyttää sitä selittämisen tapaa, joka vetoaa tarkoitukseen. Nyt meidän on käytettävä toista selittämisen mallia, sitä, joka vetoaa luonnonilmiön luonnollisiin syihin.

Joskus voi olla vaikeaa ratkaista, mitä selitystapoja on käytettävä. Esimerkiksi Maata kiertävä kappale saattaa olla meteoriitti tai ihmisen valmistama tekokuu.

Tarkoituksen kysyminen

Tarkoitusta voidaan kysyä vain, jos on voitu osoittaa, että jotakin tarkoituksellisesti tehdään. On siis ensin osoitettava tarkoituksellisen toiminnan olemassaolo, ja vasta sitten tarkoitusta voidaan käyttää jonkin asian selittäjänä.

Joskus on ajateltu (esim. Fjodor Dostojevski (1821–1881)) täsmälleen päinvastoin. On esitetty kysymys tarkoituksesta ja väitetty, että tarkoituksen olemassaolo edellyttää jumalan olemassaoloa.

Todellisuustutkimuksen mukaan olisi ensin todistettava jumalallisten tekojen olemassaolo, ja vasta sitten voitaisiin puhua jonkin elämässä piilevän jumalallisen tarkoituksen olemassaolosta.

Kysymykseen “miksi olet lakannut lyömästä vaimoasi?” voidaan vastata tarkoitukseen viittaamalla, mutta jos ei ole ollenkaan lyönyt vaimoan, kysymys on väärin asetettu.

Pohdittaessa kysymystä “onko elämällä tarkoitus?” on ensin huomioitava sanan “tarkoitus” eri merkitykset.

Ensiksi joku voi kysyä jonkin arkipäiväisen teon tarkoitusta, esimerkiksi “miksi jätit auton valot palamaan?” Toiseksi voidaan kysyä “mikä on tämän työkalun tarkoitus?”

Joku voi toimia erittäin tarkoituksenmukaisesti, joku toinen vallan hullusti, hedelmättömästi tai jonkin arvojen järjestelmän kannalta arvottomasti.

Nykyaikaisen elämäntutkimuksen hyväksyminen ei suinkaan johda tässä mielessä arvottomaan elämään. Päinvastoin tekniikka on varustanut meidät lukuisilla työvälineillä, joilla voimme toteuttaa omia tarkoituksiamme. Kun muinainen ihminen rukoili sadetta jumalilta, nykyaikainen ihminen käyttää sadettajia.

Luonnonesineiden tarkoituksellisuudesta tai tarkoituksettomuudesta voidaan usein puhua liittämättä mukaan arvoja. Talon lähellä olevalla puulla saattaa olla tai olla olematta tarkoitus. Emme kuitenkaan hakkaa sitä pois siksi, että se olisi tarkoitukseton. Miksi sitten oletetaan, että ateistin, jonka mielestä elämällä ei ole mitään ennalta tiedettävää tarkoitusta, pitäisi muka tehdä itsemurha, jos hän todella uskoisi elämän tarkoituksettomuuteen?

Inhimillinen ajattelu on arvojen värittämää

Kun tarkoituksia liitetään ihmisten puuhiin, tämä saattaa olla hyvinkin arvojen värittämää. Jos kysyt kutsuilla joltakin vieraalta “miksi olet täällä, mikä on tarkoituksesi?”, hän saattaa käsittää kysymyksesi hyvinkin arvoväritteisesti - ikään kuin kutsuilla olemiseen pitäisi olla jokin erityinen syy. Monet uskonlahkot vastustavat syntyvyyden säännöstelyä, koska niiden oppien mukaan sukupuolielimet on tarkoitettu lisääntymiseen.

Vaativuus, että asioilla pitäisi olla tarkoitus, on sinällään moraalinen kannanotto. On mahdollista, että koko puhe tarkoituksen löytymisestä on puhtaasti arvosidonnaista puhetta, joka ei liity ollenkaan totuuskytymyksiin. David Humen mukaan tosiasioita ja arvoja ei voi loogisesti johtaa toisistaan; tältä kannalta oletus jostakin elämän “todellisesta” tarkoituksesta on silkkaa hölynpölyä.

Onko ihmiskunnalla ulkopuolinen tarkoitus?

Uskonnollinen ja todellisuustutkimuksen todellisuuskäsitys eroavat useimmiten perinpohjaisesti vastauksessa kysymykseen siitä, mikä on ihmisen tarkoitus. Todellisuustutkimuksen todellisuuskäsityksen mukaan ihmisellä ei ole ainakaan nykyisen tietämyksen valossa mitään ihmiskunnan ulkopuolista tarkoitusta. Tähän on esitetty vastaesimerkkinä, että vieraan planeetan asukkaat voivat vallata Maan ja ottaa ihmisen lemmikikseen.

Ihminen ajattelee esimerkiksi, että metsästyskoiran tarkoitus on palvella metsästystä (koira on varmaan asiasta eri mieltä). Ihminen on tässä suhteessa tarkoitukseton. Nykyään ei ole olemassa isäntää tai isäntiä, joiden koiria ihmiset olisivat.

Teistiset uskonnot ovat muovautuneet orjanomistusyhteiskunnassa, jossa orjilla oli inhimilliset isännät ja kaikilla ihmisillä yhteinen kosminen isäntä.

Tarkoituksen puuttuminen ei vähennä ihmisen arvoa

Tarkoituksen puuttuminen edellä esitettyssä mielessä ei välttämättä millään tavoin alenna inhimillisen elämän arvoa. Ihmisen itsenäisyys (autonomia) saattaa päinvastoin lisätä hänen arvoaan. Ne, jotka hylkäävät nykyajan elämäntähtäyksen siksi, että se muka riistää elämältä mielekkyyden, sekoittavat sanan “tarkoitus” eri merkitykset. He luulevat, että koska elämällä ei ole tarkoitusta, elämässä ei voisi olla tarkoitusta. He luulevat, että jos ihmisellä ei ole isäntää, hän ei voi omistaa itse itseään ja antaa itse elämälleen tarkoitusta.

Aivan kuten lapselle saattaa merkitä shokkia se havainto, että hän pystyy seisomaan omilla jaloillaan, ihmiselle voi merkitä shokkia määrätä itse omasta elämästään.

Uskonnot eivät vastaa kysymykseen elämän tarkoituksesta

Uskonnot eivät pohjimmaltaan ollenkaan vastaa kysymykseen siitä, mikä on elämän tarkoitus. Kun uskontojen edustajilta kysytään, mikä on se jumalan suunnitelma, jossa ihmisen elämällä on oma tarkoituksensa, heiltä saa usein vastaukseksi joko sellaisia pyhien kirjojen lauseita, jotka eivät vastaa kysymykseen, tai sitten he kieltäytyvät vastaamasta kysymykseen ja sanovat, että jumala yksin tietää.

Esimerkiksi kristinusko väittää, että “maallisen” elämän tarkoitus on kuolemanjälkeisen “iankaikkisen” elämän saavuttaminen. Jos olisi olemassa ns. iankaikkinen elämä, mikä sen tarkoitus olisi? Sen sijaan lopullisella, biologisella kuolemalla on luonnossa lajin säilymisen ja kehittymisen kannalta selvä merkitys.

Kuolema

Kuolema on elämän jatkumisen edellytys, sillä jos kuolemaa ei olisi, bakteerien massa ylittäisi nopeasti maapallon massan, ja tähän on tietysti mahdotonta. Jos muinaiset eläimet eivät olisi koskaan kuolleet, ihmistä ei olisi koskaan ilmaantunut maapallolle, sillä ihmiselle ei olisi ollut elintilaa. Ei pidä kuitenkaan ajatella, että kuolemalla olisi jokin tarkoitus.

Kristillinen ajattelu perustuu kahteen oletukseen, joista kumpaakaan ei voida todistaa paikkansapitäviksi.

Ensiksi ajatellaan, että maallinen elämä olisi arvotonta ja kärsimystä, joka vain valmistaa ihmistä iankaikkiseen iloon. Toiseksi ajatellaan, että maalliset kärsimykset korvattaisiin iankaikkisilla iloilla.

Uskonnot alentavat ihmiselämän arvoa

Ensiksi voidaan todeta, että tällaisesta ajattelutavasta saattaa olla vakavia siveellisiä seurauksia. Esimerkiksi kristillisellä keskiajalla ihmiselämää ei pidetty yhtä suuressa arvossa kuin nykyään. Toisaalta voidaan väittää, että maallinen elämä voi olla täysin mielekästä ja antoisaa.

Arvioitaessa ns. maallista elämää kristityt usein vertaavat sitä iankaikkisen elämän riemuihin. Voidaan huomauttaa, että he tekevät saman virheen kuin ne, jotka sanovat, että Pekka on pieni, koska hän on pienempi kuin puu. Ihmiselämän mielekkyyttä ei tule verrata johonkin ihmiselämän ulkopuoliseen vaan ihmisten elämään keskimäärin.

Näin arvioituna jotkut ihmiset elävät erittäin mielekästä, onnellista ja täysipainoista elämää, ja heidän elämällään yhteiskunnassa on selvä päämäärä ja tarkoitus. Jotkut toiset elävät surkeaa ja sekä omasta että muiden mielestä tarkoituksetonta elämää.

Sen sijaan, että ollaan huolissaan iankaikkisesta elämästä, pitää kehittää elämää ja yhteiskuntaa maapallolla siten, että lopulta kaikki ihmiset voisivat tuntea elävänsä mielekästä ja tarkoituksenmukaista elämää.

Luonnonilmiöiden selittäminen

Aloitan kaskulla saarnamiehestä.

Saarnamies varoitteli viinan kiroista:

- On viinan syy, että lapsenne näkevät nälkää.
- On viinan syy, että lyötte aviopuolisoanne.
- On viinan syy, että ammutte anoppianne.
- Ja on viinan syy, että ammutte ohi...

Edellä suoritetuista tarkasteluista voidaan päätellä, että luonnonilmiö elämä kuuluu luonnossa vallitsevan syyn ja seurauksen suhteen avulla selitettäviin ilmiöihin eikä tarkoituksen avulla selitettäviin ilmiöihin. Tämän luonnontieteellisen selityksen tarjoaa kehitysoppi.

Mutta vaikka luonnonilmiöllä elämä ei olisi tarkoitusta, ihmisyksilöllä tai yksilöiden muodostamalla yhteiskunnalla voi olla moniakin päämääriä, aikomuksia ja tarkoituksia. Tarkoitusten avulla selittäminen on keksitty, koska ihmisillä on tarkoituksia, ei siksi, että ihmisiltä puuttuisivat tarkoitukset.

Elämä on elämisen arvoista

Paul Kurtzin mukaan uskonnotoman siveyden ensimmäinen sääntö on, että elämä on elämisen arvoista. Toinen sääntö on, että siveys on puhtaasti inhimillistä alkuperää.

Tahto elää on ihmisen perustavinta laatua olevia pyrkimyksiä. Alun perin iankaikkisen elämän kaipuukin on syntynyt voimakkaasta tahdosta elää. Joissain uskonnoissa tämä alkuperäinen pyrkimys on pitkällisen kehityksen tuloksena kääntynyt pääläelleen, on alettu kuvitella, että "maanpäällinen" elämä olisi jollakin tavalla arvotonta.

Paitsi että ihminen haluaa elää, hän haluaa onnellista, täyteläistä elämää. Eri aikoina ihmisillä on ollut erilaisia mielipiteitä siitä, mitä sellainen elämä on. Joka tapauksessa onnellinen elämä tuottaa ihmiselle tyydytystä.

Onnellisen elämän ehdot ovat aina olleet ihmisille epävarmoja, ja tämä on saanut ihmisiä jopa vapaaehtoisesti luopumaan sekä vapaudesta että vastuusta jonkin heitä suuremman vallan hyväksi, joka sanelee heille elämän tarkoituksen.

Vapaassa ja tasa-arvoisessa yhteiskunnassa yleisesti hyväksytty oletus on, että jokainen tavoittelee onnea omalla tavallaan. Sellaisessa yhteiskunnassa, joka ei enää jakaudu orjiin ja isäntiin, kukaan ei voi määrittellä tarkoitusta kenellekään muulle kuin itselleen ja omalle elämälleen.

Ateisteista

Miten ateisteja syntyy?

Ateisteja on ollut yhtä kauan kuin on ollut ihmisiä, sillä ihminen syntyy ateistina. Jumalattomuus ei ole historiallisen kehityksen tuote, vaan ateisteja syntyy aivan itsestään mm. seuraavilla tavoilla.

Ensiksi on mahdollista, että ihminen ei alkuunkaan eikä missään elämänsä vaiheessa ala uskoa jumalien olemassaoloon. Näin tapahtuu esimerkiksi siitä syystä, että ihminen kasvaa ateistien keskellä, mutta myös siitä syystä, että ihminen ei ala uskoa ympäristöstään kuulemiaan väitteitä jumalan tai jumalien olemassaolosta. Tämän kirjoittaja ei missään elämänsä vaiheessa alkanut uskoa jumaliin, vaikka hän kasvoi ympäristössä, jossa oli sekä uskovia että uskonnottomia.

Toiseksi on mahdollista, että ihminen lapsena uskoo jumalaan tai jumaliin, mutta toteaa jossain iässä, ettei jumalaa tai jumalia ole olemassa. Ateistista kirjallisuutta kenties kaikkein eniten tuottanut Joseph McCabe (1867–1955) oli nuoruudessaan katolisen kirkon pappi. Tämän hetken tunnetuin Jeesuksen olemassaolon kieltäjä, nykyinen ateisti ja Jeesus -seminaarin jäsen Robert M. Price (1954-) oli nuoruudessaan uskovainen ja aluksi baptistien ja myöhemmin unitaarien pappi.

Vaikka Suomessa kirjoitetaan lähes pelkästään kirkkohistorioita, englanniksi on ilmestynyt melkoinen joukko ateismin historioita. Jotkut niistä pyrkivät käsittelemään koko maailmaa, mutta useimmat keskittyvän jonkin maan tai jonkin alueen ateismin historiaan.

Ateismin historioilla on mielestäni eräs paha vika: Ne sisältävät ns. lineaarisen historiankäsityksen eli historismin, jonka mukaan historiassa tapahtuu väistämättä edistystä, esimerkiksi uskonto on eri kulttuureissa kehittynyt vähitellen agnostisismiksi (jumalaongelmaisuudeksi) ja sitten ateismiksi. Lineaarisen historiankäsityksen jyrkin kriitikko Sir Karl Popper (1902–1994) sanoi lineaarista historiankäsitystä valetieteeksi.

Vaikka ateismi eräissä kulttuureissa olisikin kehittynyt vähitellen, ateismin historian kirjoja ei mielestäni tarvitse täyttää kertomuksilla joistain vapaamielisistä uskovaisista tai puoliksi ateisteista.

Aineellinen todellisuuskäsitys

Viimeksi mainitsemani sääntöön sallin yhden poikkeuksen: Vaikka johdonmukainen materialisti ei ole välttämättä sananmukaisesti ateisti, materialismin kehittäjät on syytä mainita ateismin historioissa siitä syystä, että myös näiden ei-ateististen materialistien ajatukset ovat tehneet monista muista ateisteista.

Muinaiskreikkalainen Epikuros (341–270 eaa.) ajatteli, että jumalat, jotka ihmisten asioihin puuttumatta ovat olemassa, koostuvat tavallista hienommasta aineesta.

Epikuros loi perustan nykyiselle ateismille toteamalla:

”Jos jumala tahtoo estää pahan, mutta ei kykene siihen, silloin hän ei ole kaikkivaltias. Jos hän kykenee estämään pahan, mutta ei halua tehdä sitä, hän on pahansuopa. Jos hän sekä kykenee estämään pahan että tahtoo estää sen, mistä paha tulee? Jos hän ei kykene eikä tahdo estää paha, miksi kutsua häntä jumalaksi?”

On väitetty, että antiikin ajattelijat eivät olleet ollenkaan materialisteja. Tosiasiassa toistaiseksi paras aineen määrittelmä esiintyy epikuroalaisen Lucretius Caruksen (n. 98 - 55 eaa.) teoksessa *Maailmankaikkeudesta*. Tämän määrittelmän mukaan ainetta on kaikki, mikä voi vaikuttaa tai olla vaikutuksen kohde.

Aineellinen todellisuuskäsitys (materialismi) on olemassaolokäsitys (ontologia) jonka mukaan kaikkein perimmäisessä mielessä on olemassa vain ainetta ja tyhjiö. Muu on ihmismielen tekemää luokittelua.

Muinaiskreikkalainen Demokritos Abderalainen (430–370 eaa.) esitti tämän olemassaolokäsityksen (ontologian) antiikin kulttuurissa.

Otteita ateistien historiasta

Tapaus Demokritos

Demokritos ei ollut esisokraatikko, koska hän oli Sokrateen ja Platonin aikalainen. Demokritos oli Platonin pahin kilpailija. Platon ei kuitenkaan mainitse häntä sanallakaan lukuisissa kirjoissaan. Esimerkiksi Diogenes Laertiuksen mukaan Platon halusi hävittää Demokritoksen kirjoitukset. Ne on hävitetty joko Platonin aikana tai myöhemmin lukuun ottamatta aivan vähäisiä katkelmia.

Minun mielestäni se, että Demokritoksen teokset on hävitetty mutta ei esimerkiksi Epikuroksen kannattajan Lucretius Caruksen edellä mainittua teosta, viittaa siihen, että Demokritos oli antiikin uskonnollismielisen yläluokan mielestä vaarallisempi kuin Epikuros.

Niistä lukuisista tarinoista, joita kerrotaan Demokritoksen kuolemasta, on minun mielestäni uskottavin se, että köyhtynyt mies kuoli uskonnollishenkisen ylimystön hallitsemassa yhteiskunnassa nälkään.

Professori George Boore (1952-) sanoo, että Demokritos ei uskonut kuoleman jälkeiseen elämään eikä jumaliin vaan perusti ateistijärjestön, jonka nimi oli Kakodaimoniotai eli Paholaisen kerho.

Professori D. S. Hutchinson sanoo, että Demokritoksen mukaan jumalat ovat reaktioita luonnonilmiöihin, joita ihmiset eivät osanneet selittää ja siitä syystä väittivät niiden olevan jumalien aikaansaannoksia. Jumalat ovat siis inhimillisen mielikuvituksen tuote.

Antiikin ateisteja

Muinaisessa Kreikassa oli aivan selviä ateisteja. Eräillä tunnetuilla ateisteilla oli runsaasti oppilaita, ja on luultavaa, että näistä oppilaista melkoinen osa oli ateisteja. Siis ateisteja oli.

Platonin setä tai eno ja kuuluisa tyranni Kritias (455–403 eaa.) väitti, että jumalat on tietoisesti keksitty pelottelemaan ihmisiä tottelevaisuuteen ja lainkuuliaisuuteen. Eräät aatehistorioitsijat ovat päätelleet tästä, että uskaltaakseen sanoa näin Kritiaksella on täytynyt olla paljon valtaa.

Demokritoksen oppilasta Diagoras Meloslaista jopa katolinen kirkko pitää muinaiskreikkalaisena ateistina. Hänestä kerrotaan monia kaskuja (Cicero, Sextus Empiricus), mutta ei ole varmaa, tarkoittavatko kaskut samaa henkilöä. Ciceron kaskun mukaan Diagoras aiottiin jumalattomana heittää laivasta myrskyssä. Diagoraan kerrotaan ihmetelleen, mahtaako muissakin samaan myrskyyn joutuneissa laivoissa olla Diagoras.

Katolinen kirkko pitää ateistina myös Theodoros Kyreneläistä, joka kirjoitti teoksensa Jumalista noin vuonna 313 eaa. Theodoros sanoi, että jos jumala on olemassa, hän on lihaa. Jos jumala on olemassa, hän on ateisti. Theodoros halusi vapauttaa ihmiset jumalien pelosta.

Muinaisroomalainen historioitsija Diogenes Laertios kirjoittaa Theodoroksesta mm:

”Theodoros hylkäsi kerta kaikkiaan jumalia koskevat uskomukset. Olen saanut käsiini hänen teoksensa Jumalista, eikä se ole millään muotoa vähäpätöinen kirja. Väitetään, että suurin osa Epikuroksen näkemyksistä olisi peräisin tästä teoksesta.

Theodoros oli sekä Annikeriksen että dialektikko Dionysioksen oppilas, kuten Antisthenes sanoo Filosofien perimysjärjestyksissä. Hänen mukaansa päämäärä on ilo, ja sen vastakohta on kärsimys. Edellinen liittyy järkevyyteen ja jälkimmäinen järjettömyyteen. Hyviä asioita ovat järkevyyden ja oikeudenmukaisuus, ja pahoja ovat niille vastakohtaiset tilat.

Nautinto ja tuska ovat hyvän ja pahan välissä. Hän hylkäsi ystävyden, koska sitä ei voi olla sen enempää järjettömien kuin viisaidenkaan välillä. Edellisessä tapauksessa myös ystävyys katoaisi hyödyn poistuttua, ja viisaat taas ovat itseriittoisia eivätkä tarvitse ystäviä. Hänen mukaansa on mielekäästä, ettei kelpo mies

surmaa itseään isänmaan puolesta, sillä järkevyyttä ei pidä heittää hukkaan järjettömille koituvan edun vuoksi.

Hän sanoi, että maailma on isänmaa. Varastaminen, aviorikokset ja tempelinryöstö ovat tarpeen tullen sallittuja. Mikään niistä ei ole häpeällistä luonnostaan, jos jätetään huomiotta niihin kohdistuva ennakkoluulo, joka on olemassa vain järjettömän massan koossa pitämiseksi.

Hän sanoi, että viisas tyydyttää estotta halunsa poikiin. Tämä antoi hänelle aiheen tällaisiin argumentteihin: 'Onko kirjoitustaitoinen nainen hyödyllinen sikäli kuin hän on kirjoitustaitoinen?' 'Kyllä.' 'Onko <kirjoitustaitoinen> poika ja nuorukainen hyödyllinen sikäli kuin hän on kirjoitustaitoinen?' 'Kyllä.' 'Eikö siis myös kaunis nainen ole hyödyllinen sikäli kuin hän on kaunis, ja eikö kaunis poika ja nuorukainen ole hyödyllinen sikäli kuin hän on kaunis?' 'Kyllä.' 'Eikö kaunis poika ja nuorukainen ole hyödyllinen sitä varten, mitä varten hän on kaunis?' 'Kyllä.' 'Eikö hän ole hyödyllinen yhdyntää varten?' Kun tämä kaikki oli myönnetty, hän päätteli: 'Jos joku nauttii yhdynnästä sikäli kuin se on hyödyllistä, hän ei tee väärin. Jos joku siis nauttii kauneudesta sikäli kuin se on hyödyllistä, hän ei tee väärin.' Tällaisissa argumenteissa hän oli vahvoilla.

Näyttää siltä, että hän sai nimen "Jumala" sen seurauksena, että Stilpon oli esittänyt hänelle tällaisen argumentin: 'Theodoros, onko niin, että olet sitä, mitä sanot olevasi?' Kun toinen myönsi tämän, hän jatkoi: 'Sanotko jumalan olevan?' Kun toinen oli vastannut myöntävästi, hän päätteli: 'Olet siis jumala.' Theodoros hyväksyi johtopäätöksen mielihyvin, jolloin toinen sanoi nauraen: 'Saman argumentin mukaan myönnät olevasi myös naakka ja ties mitä kaikkea, senkin kelmi.'

Erään kerran Theodoros istuskeli hierofantti Eurykleideen kanssa. 'Sano minulle, Eurykleides', hän pyysi, 'ketkä oikein loukkaavat mysteereitä?' 'Ne, jotka paljastavat ne vihkimättömille', pappi vastasi. 'Sinä siis loukkaat niitä, koska paljastat ne vihkimättömille', päätteli Theodoros. Hän oli vähällä joutua Areiopagin neuvoston eteen, mutta Demetrios Faleronlainen pelasti hänet. Amfikrates sanoo teoksessa Kuuluisista miehistä, että hänet tuomittiin juomaan myrkkycatkoa.

Kun hän oleskeli Ptolemaios Lagoksenpojan hovissa, kuningas määräsi hänet lähettilääksi Lysimakhoksen luo. Theodoros osoitti olevansa suorapuheinen mies, ja lopulta Lysimakhos kysyi häneltä: 'Sanopa, Theodoros, etkö sinä olekin se, joka karkotettiin Ateenasta?' 'Olet saanut oikeaa tietoa', Theodoros vastasi. 'Minä olin Ateenan kaupungille liikaa samoin kuin Dionysos Semelelle, ja niin se heitti minut ulos.' Lysimakhos jatkoi: 'Pidä huoli siitä, ettet enää koskaan tule tänne.' Tähän hän vastasi: 'En missään tapauksessa tee sitä, ellei Ptolemaios taas lähetä minua.' Paikalla ollut Lysimakhoksen asiantuntija Mithras huomautti hänelle: 'Näyttää siltä, ettet välitä sen enempää kuninkaista kuin jumalistakaan', mihin Theodoros vastasi: 'Kuinka muka en välittäisi, kun olen varma siitä, että jumalat inhoavat sinua?'

Kerrotaan, että hän käveli kerran Korintissa perässään suuri joukko oppilaita. Kyynikko Metrokles, joka oli pesemässä villikirveleitä, sanoi hänelle: 'Jos pesisit vihanneksia, et tarvitsisi noin monta oppilasta, senkin sofisti.' 'Ja jos sinä osaisit käsitellä ihmisiä, et tarvitsisi noita vihanneksia', Theodoros vastasi. Kuten edellä on mainittu, samaa tarinaa kerrotaan myös Diogeneesta ja Aristippoksesta.

Tällainen henkilö Theodoros oli. Lopulta hän vetäytyi Kyreeneen ja eli siellä yhdessä Magaan kanssa kaikkea kunnioitusta nauttien. Kun hänet karkotettiin Kyrenestä ensimmäisen kerran, hänen kerrotaan tokaisseen osuvasti: 'Paljon kiitoksia teille, Kyreeneen miehet, kun ajatte minut Libyasta Kreikkaan.'"

Euhemeros (330-260) eaa. sanoi, että palvotut jumalat olivat alun perin olleet kuuluisia ihmisiä. Ajan oloon heidän maineensa on kasvanut niin, että heitä on alettu pitää jumalina. Kristityt käyttivät myöhemmin mielellään Euhemeroksen ajatuksia yrittäessään vakuuttaa ihmiset siitä, että muinaisen Kreikan jumalat olivat vain Homeroksen sepitelmiä. Tällaisia ajatuksia esitettiin historian tunneilla vielä minun kouluaikoinani.

Suomessa on käynyt päinvastoin kuin mitä Euhemeros ajatteli muinaisessa Kreikassa tapahtuneen. Elias Lönnrot teki muinaissuomalaisten vanhoista jumalista kuten Ilmarisesta ja Väinämöisestä tavallisia sankareita. Kristityt alensivat ukkosenjumala Perkeleen (Perkuunas) pääpaholaiseksi.

Idän ateisteja

Ateisteja on varmaan ollut myös ennen kirjoitustaidon keksimistä. On sanottu, että kaikkein alkeellisimmilla kirjoitustyyeillä ateismia ei voitu ilmaista. Joka tapauksessa esimerkiksi Kungfutsen (551–479 eaa.) seuraajissa oli kiinalaisen historiankirjoituksen mukaan ateisteja, vaikka kiinan kieltä kirjoitetaan yksinkertaisella merkkikiielellä. On epäilyksetöntä, että nykyisessä Kiinassa on ateisteja.

Muinainen ateismi on hyvin usein arkistoitu uskontojen kirjoihin. Kun hakusanalla ”jumalaton” haetaan eri hakuroboteilla, löytyy 100–1000 viitettä, joista melkoinen osa viittaa Raamatun Vanhaan testamenttiin. On ilmeistä, että ateismia esiintyi ennen ajanlaskun alkua myös juutalaisten keskuudessa.

Professori Armas Salosen (1915–1981) mukaan kenties kaikkein vanhimmat merkit ateismista löytyvät Kaksoisvirran maan (nykyisin Irak) nuolenpääkirjoituksista. Tietoja Kaksoisvirranmaan ateisteista on jo noin 4500 vuoden takaa. Kaksoisvirranmaan asukkaat olivat yleensä hyvin uskonnollisia, mutta välillä esiintyi myös nuolenpääkirjoituksiin dokumentoitua ateismia.

Muinaisen Intian ateismi, jota esiintyi ainakin jo noin 3000 vuotta sitten, on dokumentoitu uskonnollisiin kirjoituksiin harvinaisen perinpohjaisesti. Edes Helsingin yliopiston jumaluusopillinen tiedekunta ei voi väittää, ettei kysymyksessä olisi aivan selvä ateismi. Laitan tähän otteita historian maisteri Joseph Edamarukun kirjoituksesta (suom. EH).

”Toisin sanoen Intian filosofian historia alkaa samanaikaisesti Intian ateismin historian kanssa. Brihaspathy, joka oli eräs Rigvedan kirjoittajista, oli Intian ensimmäinen kuuluisa ateisti.

Brihaspathy ja hänen oppilaansa kielsivät jumalien olemassaolon, sielun kuolemattomuuden ja kuoleman jälkeisen elämän. Hänen oppilaansa Dhishana selvitti, että vedalaiset rituaalit eivät olleet muuta kuin keino ansaita rahaa. Parameshtin, toinen vedalaisen ajan ajattelija, sanoi, että materia on äärimmäinen todellisuus. Hän selitti, ettei ollut mitään mahdollisuutta saada tietoa jostakin kaiken alkuna olevan materian takana olevasta. Brighu, toinen vedalaisen ajan materialisti sanoi: ”Aine on ikuista, sillä aineesta kaikki oliot saavat alkunsa ja aineeseen ne palaavat.”

Myös Vedat, Upanishadit ja muut tämän ajan kirjoitukset antavat tietoa ateisteista. Svansnaved Upanishad sisältää pääasiassa materialistisia ja naturalistisia opetuksia. Sen mukaan ei ole olemassa muuta kuin ainetta, ja tämän maailman lisäksi ei ole muuta maailmaa. Se selitti:

”Ei ole mitään jälleensyntymistä, ei mitään jumalaa, ei mitään taivasta, ei mitään helvettiä. Kaikki perinteinen kirjallisuus on itserakkaiden hölmöjen työtä, luonto on kaiken luoja, ja aika kaiken hävittäjä, nämä määräävät asioista eivätkä palkitse hyvettä tai pahetta määrätessään ihmisen onnellisuudesta tai kurjuudesta. Kauniiden puheiden pettämät ihmiset turvautuvat jumalien temppeleihin ja pappeihin, kun todellisuudessa ei ole mitään eroa jumalan (Vishnu) ja koiran välillä.”

On tärkeää huomata, että tämä Upanishad kirjoitettiin noin seitsemän tai kahdeksansataa vuotta ennen kristillisen ajanlaskun alkua. Viidennellä vuosisadalla eaa. syntyivät buddhalaisuus ja jainalaisuus. Molemmat näistä uskonnoista perustuivat ateismiin. Tähän aikaan eli 62 toisinajattelevaa filosofia. Ajitha Kesha Kambaly, heistä kuuluisin, sanoo:

”Jaloista ylöspäin, hiusten latvoista alaspäin, ihon sisällä sijaitsee jiva, joka on tunnettu vanhana Atmanina (sieluna). Koko sielu elää. Kun ruumis on kuollut, sielu ei voi enää elää. Se elää yhtä kauan kuin ruumis elää, se ei voi elää ruumiin häviämisen jälkeen. Ne, jotka väittävät, että sielu on jotakin ruumiista erillistä, eivät voi sanoa, onko (ruumiista erotettu sielu) pitkä vai lyhyt, pallomainen, pyöreä vai kolmikulmainen tai neliömäinen, kuusikulmainen vai kahdeksankulmainen tai katkera, kirpeä, kovettava, hapan vai makea tai raskas, kevyt, kylmä, kuuma, sileä vai karkea. Siksi ne, jotka sanovat, että sielu on ruumiista erillinen, ovat väärässä.”

Nykyisen Intian ateismi nousi eri alueilla nykyaikaisen tieteen levitessä Intiaan. Sekä sivistyneiden paineet taikauskon hävittämiseksi että kastilaitoksen vastustajien vapautusliikkeet loivat johtajia, jotka sanoivat suoraan olevansa ateisteja. Tamil Nadun itsekkunnioitusliikkeen johtajan E. V. Ramasamin eli Periyarin (1879–1973) patsaissa lukee ”No God” eli ”Ei Jumalaa”.

Goparaju Ramachandra Rao (Gora, 1902–1975), myös suomalaisten tunteman Lavanamin isä, perusti Andhra Pradeshin Intian ateistikeskuksen.

Intian rationalistiyhdistyksen pitkäaikainen johtaja (äskettäin kuollut) Joseph Edamaruku on kotoisin Intian katoliselta alueelta Keralasta. Nuorempi Edamaruku, Sanal Edamaruku on äskettäin saanut mainetta apinamieshysterian hillitsijänä New Delhissä. Aikaisemmin hän auttoi Taslima Nasrinin ulos Bangladeshista, jossa Nasrin oli vaarassa menettää henkensä.

Keskiajan ateisteja

Eurooppalaiset ateistit jatkavat antiikin ateistien perinnettä. Kun kristityt pääsivät valtaan, he pyrkivät tuhoamaan kristinuskon vastaisen kirjallisen materiaalin, ja he onnistuivat siinä melko hyvin. Noin tuhat vuoden aikana Euroopassa ei ollut kuuluisia ateisteja ja heidän kirjoituksiaan. Koska ateisteja syntyy myös itsestään, ateisteja epäilemättä oli.

Minulla ei ole tietoja muinaissuomalaisista ateisteista, mutta on luultavaa, että heitä oli.

Muinaisista skandinaivialaisista riimukirjoituksista on löytynyt esimerkiksi se ajatus, että jumalista ei ole ihmisille mitään apua.

Aasiassa oli julkiateisteja myös Euroopan keskiajalla. Niitä oli sikäläisten ns. uskontojen sisällä, ja kristittyjen pyrkimys siirtää vanhan ajan ateisteja myöhempään ajankohtaan on paljastanut kirjoituksia, jotka osoittavat, että vanhakantaisia eli julkiateisteja oli Aasiassa silloin, kun Euroopassa oli keskiaika.

1500 – luvulla italialaiset alkoivat kyseenalaistaa katolista ajattelua. Pietro Pomponazzi (1462 - 1524) siirtyi aristoteelisesta ajattelutavasta nykyaikaiseen syysuhteeseen perustuvaan ajatteluun ja piti sielua kuolevaisena.

Samaan tapaan ajatteli myös Geronimo Cardano (1434 - 1517). Lucilio Vanini (1585 - 1619) sai vaikutteita edellä mainituilta ja katsoi, että materia oli yhtenäinen ja vakio.

Giulio Cesare Vanini (1585–1619) piti ihmistä periaatteessa koneena ja joutui vainon kohteeksi ympäri Eurooppaa ja tapetuksi kahden kirjansa takia.

Paolo Sarpi (1552–1623) oli jo moraalinen, luonnontieteellinen ja yhteiskunnallinen ateisti ja sekä Galileo Galilein (1564–1642) että Giordano Brunon (1548–1600) ystävä. Sarpia on esitelty Vapaa Ajattelijassa 4-5/2000.

Sarpi kehitti jumalaukselle psykologisen selityksen: Turhautuneet ihmiset loivat kaikkivoipaisen jumalan, joka oli kykenevä tekemään kaikkea sitä, mitä ihmiset eivät pystyneet. Tämä oli Sarpin mukaan ihmisten kurjuuden alkujuuri.

Aatehistorian professori David Wootton on kirjoittanut Sarpin ajattelusta teoksen Paolo Sarpi Between Renaissance and Enlightenment. Teoksen mukaan Sarpia pidettiin ateistina. Paavi yritti kolme kertaa murhauttaa Sarpin mutta epäonnistui.

Useita Sarpin ystäviä kuten Giordano Brunon paavi onnistui murhauttamaan, ja monia Sarpin ystäviä kuten Galileo Galileita paavi vainosi. Sarpi oli ateisti siinä suhteessa, että hän teoksessaan *Pensieri edusti* moraalista ateismia, luonnontieteellistä ateismia ja ateistista yhteiskuntaa. Hän kielsi tässä teoksessa kaikki kristinuskon perusväitteet.

Tästä huolimatta kristillinen historiankirjoitus kieltäytyy tunnustamasta Sarpia ateistiksi, koska Sarpi ei missään kohden sano ”minä olen ateisti”.

Poliitikkona hän salasi pohjimmaisat ajatuksensa.

1600-luvulla piiloteisteja esiintyi jo laajalla alueella Euroopassa.

Valistusateistit

Julkiateismin nosti esiin vasta valistus, mannermaalla n. 1770. Paul Henri Holbach'in (1723–1789) *La Système de la Nature* (1770) (=Luonnon järjestelmä) sisältää ateismin perusteet. Perinpohjaisempaa ateismia d'Holbach toi esiin myöhemmissä teoksissaan ja julkaisemalla Jean Meslierin (1664–1729) testamenttina tunnetun teoksen, joka on mm. jyrkkää kristillisen siveyden arvostelua. Meslierin testamentissa kerrotaan kansanmiehestä, jonka mielestä kaikki rikkaat ja vaikutusvaltaiset olisi hirtettävä pappien suoliin. Katolinen kirkko kiistää, että Jean Meslieriä olisi ollut olemassakaan.

Sosialistiset ateistit

1800-luvulla ateismi sai vahvan liittolaisen sosialismista. Sekä Karl Marxin (1818–1883) johtamat kommunistit että Mihail Bakuninin (1814–1876) johtamat anarkistit olivat julkiateisteja.

Ateisteja Suomessa

Suomessa muinaissuomalainen uskonto vaikutti vielä voimakkaana 1600-luvulla, eikä papisto välittänyt, minkä lajin taikauskoa kansa harrasti, kunhan papin kymmenykset maksettiin. Pappien veronkeruu- ja kinkerimatkat olivat usein suuria juominkeja, pitivähän papit kapakkaakin. Minkäänlaisesta henkisestä vapaamielisyydestä ei kuitenkaan ollut kysymys, sillä 1600 – luvulla maassamme poltettiin suuri määrä ihmisiä noitina.

1700-luku mainitaan usein luonnontieteiden harrastuksen ja hyödyn vuosisatana. Valtiovallan vapaamielisyydestä ei voida kuitenkaan puhua, sillä mm. kuolemantuomio harhaoppisuudesta säilyi voimassa. Taloudellisista syistä oli kuitenkin pakko alkaa sietää vääräoppisia ulkomaalaisia diplomaatteja ja kauppiaita. Papiston juoppous oli ehkä vähenemään päin, ahneus sen sijaan lisääntyi. Alempaa papistoa kehoitettiin taisteluun pakanallista ja katolista taikauskoa vastaan, usko paholaiseen pidettiin edelleen uskonnon pääkappaleena.

Valistusaatteet levisivät 1700 – luvulla sivistyneistömme keskuuteen. Valistusajattelijain teosten ja ajatusten tyyssijoja olivat eräät kartanot, joskin myös papiston ja eräiden muiden oppineiden keskuudessa tunnettiin jossain määrin näitä aatteita.

Valistuksen ajan aatteet olivat esillä myös aatteellisessa Valhall -seurassa (1781–1786). Julien Offray de La Mettrien (1709 –1751) , d'Holbachin ja Claude Adrien Helvetiuksen (1751–1771) teoksia oli lähinnä Monrepon kirjastossa. Fagervikin kartanon kirjastossa oli puolestaan Denis Diderot'n (1713- 1784) teoksia.

Tunnetuin ja jyrkin ateistis-luonteisen maailmankäsityksen esittäjä 1700-luvulla oli papin poika, kirjailija ja dosentti Johan Kellgren (1751–1795). Hänet on ikuistettu jopa Helsingin Yliopiston juhlasalin seinämaalauksessa. Kellgren tunsu hyvin Voltairen (1684–1778) ja La Mettrien tuotannon, ja hän oli selvä ateisti. Hän korosti yleisinhimillistä moraalia.

Ateistisävyisten aatevirtausten tunkeutuminen Suomeen synnytti 1700-luvulla vastareaktioita. Ensimmäinen merkittävä vastustaja oli Turun piispa Johana Brovallius (piispana 1749–1755). Hän nimitti materialisteja ja ateisteja ihmiskunnan häpeätahroiksi. Ateismi sai kovan vastustajan Brovalliuksen seuraajasta Kaarle Mennanderista, samoin piispa Jaakko Cadolinista. Vuonna 1749 jopa kuningas kielsi yliopiston filosofisen tiedekunnan opettajia kajoamasta esityksissään uskonnollisiin kysymyksiin.

Piispoja ja kuningasta tuloksellisemmin työskentelivät ateisminsävyisiä aatevirtauksia vastaan 1700-luvun loppupuolella Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) ja Frans Mikael Franzen (1772–1847). Molemmat todella pystyivät vaikuttamaan aikansa kulttuuriin. Porthanin mukaan ateismia on rangaistava, koska se on yhteiskunnalle vaarallinen. Erityisesti Porthan varoitti ateismin levittämisestä rahvaan keskuuteen. Caloniukselle hän kirjoitti vapaamielisestä papista, jonka nimi oli Bonsdorff: ”Hän on siinä määrin mieleton, että hän saarnoissaan ja Katkismusta koskevista kuulusteluissaan selittää Helvetin tulen pelkäksi allegoriseksi (vertauskuvalliseksi) lauseeksi ja että paholainen ei enää vaikuta ihmisiin, tuskin lienee olemassakaan. Mitä on tehtävä mielettömälle, joka selittää tämmöisiä asioita talonpojille?”.

Rahvaan pitämisestä pimeydessä seurasi säätyjen välinen juopa, joka ilmeni mm. siten, että Kymin ja Porvoon kihlakuntien talonpojat esittivät vuoden 1771 eduskunnalle valituksen herrojen vapaa-ajattelusta,

”joka usein ilmeni tolkuttomina ja tuomittavina lausuntoina uskonnon opeista ja sen pääkappaleista sekä Jumalan pyhästä sanasta ja jumalanpalvelusten sekä kalliiden armonosoitusten halveksintana”.

Sivistyneistön piirissä ja varsinkin upseeristossa kyti sangen yleinen nurjamielisyys papistoa kohtaan. Papisto moitti usein aatelista siitä, ettei se käynyt kirkossa ”eikä edes lähettänyt sinne palvelusväkeäkään”. Papisto yritti taivuttaa herrasväkeä kirkkokurilla, mutta nämä vastasivat syytöksillä papiston huonosta elämästä, hurjasta juopottelusta, ahneudesta ym. Erityisesti sivistyneistö vastusti pappien pyrkimystä muuttaa pappilat herraskartanoiksi; useissa tapauksissa talonpojat asettuivat vielä pappien puolelle, vaikka he valtiopäivillä vaativat selvyyttä pappien oikeuksista.

Herrojen julkinen uskonnon halveksinta oli voimassa olevan hallitusmuodon vastainen; hallituksen oli sen vuoksi säädettävä laki, jonka mukaan kirkon sakramenttien hyväkseen käyttö olisi virkanimitysten ehtona.

1800-luvulla sivistyneistön keskuuteen levisi hegeliläinen rationalismi. Kovin vapaamielinen J. V. Snellman (1806–1881) ei ollut, mutta kannatti kansalaisille oikeutta erota valtiokirkosta ja jopa olla kuulumatta mihinkään seurakuntaan.

1800-luvun lopulla Charles Darwinin (1809–1882) Lajien synty, joka ilmestyi 1859, alkoi vaikuttaa sivistyneistöön. Suomessa kehitysoppi huomioitiin parikymmentä vuotta myöhemmin. Vuoteen 1889 sijoittui ”Uskonsota Jyväskylässä” Eero Erkon (1860- 1927) johdolla. Kehitysoppia puolustivat mm. Ahon veljekset ja Minna Canth (1844- 1897).

Suomen työväenpuolue perustettiin Turussa 1899, ja sosialismin mukana Suomeen tuli marxilainen ateismi.

1900-luvun alussa ateismi oli tullut Suomeen pysyäkseen.